

מסורת הש"ס

- א. ילקוט נחמיה אף ע"י.
- ב. מגילה כ, ב. בשינוי לשון.
- ג. שם, פסחים סח, ב. תוספתא ערכין פ"ב (בשנוי לשון). ת"כ ויקרא דבורא דהסאת פ"ט (בשנוי לשון).
- ד. ת"כ צו פ"ב.

אין דרך סדור המשנה כדרכם השיטתית של ספרי-חוק יבשים. פעמים רבות מתחילה מסכת מאמצעם של דברים, כפיסקה רבת ענין, אשר על אף היותה סתומה במקצת, הריהי מושכת את לבו של הלומד (תוס' שבת ב'). אף משנה זו, הראשונה בש"ס, נפתחת במפתיע בשאלה: מאימתי קורין את שמע בערבין? בלי להקדים ולהסביר לנו את מהותה של

"קריאת שמע", ואת החובות הקשורות בה. ודאי סמך התנא על כך שעצם המושג "קריאת שמע" ידוע לכל, בכל זאת יש בפתחה זו משום יצירת ענין שבהפתעה. אף החשובה לשאלה זו "משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן" אינה קובעת זמן מסוים, אלא קושרת את הלכות קריאת שמע בסדרת הלכות אחרת — הלכות טומאה וטהרה, להראות כי התחומים בתורה אינם נפרדים לגמרי וכי הם יונקים זה מזה. בקביעת סוף הזמן בו מותר לקרוא קריאת שמע של ערבית, מובאות לפנינו במשנה שלש דעות. מקורה של המחלוקת הוא בפירוש המלה "בשכבך" שבתורה; אפשר להבין את המלה כמובן: כאשר אתה הולך לשכב וזמן הקריאה הריהו פרק הזמן בו אנשים מכינים את עצמם לשינה, בחלקו הראשון של הלילה, זו דעתו של ר' אליעזר, הסבור כי מותר לקרות את שמע עד סוף האשמורה הראשונה בלילה [בערך שליש הלילה]. רבן גמליאל האומר כי מותר לקרות קריאת שמע של ערבית עד שיעלה עמוד השחר, מבין את "בשכבך" — כל זמן שבני אדם שוכבים, ולמעשה — כל הלילה כולו. דברי חכמים האומרים עד חצות היא שיטת ביניים, אשר מהותה תוסבר בגמרא.

רבן גמליאל הביע את דעתו ואף נהג על פיה למעשה, כאשר חזרו בניו בשעה מאוחרת בלילה מבית המשתה [מקום שנערכה בו חתונה] ולא הספיקו לקרות קריאת שמע מקודם, פסק להם אביהם: אם לא עלה עדיין עמוד השחר חייבים אתם לקרות. דעת רבן גמליאל הינה דעת יחיד כנגד דעת שאר החכמים הסבורים כי זמן קריאת שמע הוא עד חצות, ולכן כדי לשכנע את בניו לנהוג כן הסביר להם שבעצם גם חכמים מסכימים לדעתו, וכי לא בהלכות קריאת שמע בלבד, אלא גם כל מה שאמרו חכמים "עד חצות", מעיקר הדין מצותן עד שיעלה עמוד השחר.

ורבן גמליאל מביא כמה דוגמאות לדבריו, כגון: הקטר חלבים ואיברים. מרוב הקרבנות מורידים חלקים מסוימים, שעיקרם החלב ["חלבים"], מקטירים [שורפים] אותם על גבי המזבח (ויקרא פרקים ב, ד). כמו כן שורפים על המזבח את איבריה המנותחים של העולה (ויקרא א, ו-ט). בשל רבוי הקרבנות לא הספיקו לשרוף את כל החלבים והאיברים במשך היום, ועל כן המשיכו להקטירם כל הלילה ככתוב "וזאת תורת העולה, היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבוקר ואש המזבח תוקד בו" (ויקרא ו, ב), וכן הנאכלים ליום אחד — אותם קרבנות, כמו החטאת והאשם, שמוותר לאכלם רק ביום שחיתתם ובלילה שלאחריו, אף שאמרו חכמים שהם נאכלים "ליום ולילה עד חצות" מדין התורה היסודי מצותן עד שיעלה עמוד השחר ככתוב "ביום קרבנו יאכל לא יניח ממנו עד בקר" (ויקרא ז, טו). אם כן, למה אמרו חכמים "עד חצות" — כדי להרחיק אדם מן העברה, שאם יתירו מתחילה לעשות את המצוה עד עלות השחר, עלול אדם להתרשל ולדחותה כאשר לא תהיה עוד מצוה בעשיית הרב.

החכם	ההלכה	השיטה
ר' אליעזר	עד סוף האשמורה הראשונה	בשכבך = הזמן בו מכינים את עצמם לשינה
רבן גמליאל	עד עלות השחר	בשכבך = כל הזמן שבני אדם ישנים (שוכבים) בו
חכמים	עד חצות	תבואר בגמרא

ה שי פו ת כ פ ש נ ה

עיונים

הפתחה בקריאת שמע / מכיון שמסכת זו עוסקת בדיני ברכות ותפילות, בחר התנא לפתוח בקריאת שמע — שהיא מצוה שמן התורה ונוהגת בכל יום, ויש בה קבלת צול מלכות שמים (צ"ח).

משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן / הכהנים היו אוכלים את תרומת בני ישראל, אולם אחד מתנאי אכילת התרומה הוא טהרת הכהן האוכל אותה, וכהן האוכל אותה בעודו טמא עונשו מיתה בידי שמים (ויקרא כב, ג). על כן היו הכהנים שנטמאו טובלים במים ביום, ומחכים עד הערב, כאשר מתחיל יום חדש, שאז יוכלו לאכול את תרומתם (שם כב, וז'). זמן זה של תחילת הערב הוא במדויק שעת "צאת הכוכבים" כאשר נראים כבר מספר כוכבים בשמים.

אורח ההלכה

תחילת זמן קריאת שמע של ערבית היא משעת צאת הכוכבים, והיא — כאשר נראים שלשה כוכבים קטנים ברקיע. ההלכה נפסקה על פי הנאמר במשנתנו, ואף שבגמרא מובאות דעות

א אימתי קורין את שמע בערבין? — משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר.

מעשה רבאון בניו מבית המשתה, אמרו לו: לא קרינו את שמע. — אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד אמרו, אלא כל מה שאמרו חכמים "עד חצות" מצותן עד שיעלה עמוד השחר; והקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר, וכל הנאכלים ליום אחד אחד אחד אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר, יאם כן, למה אמרו חכמים "עד חצות"? פדי להרחיק אדם מן העבירה.

חכמים עד חצות — נקריאת שמע ונאכלת קודם זמנו, כדי להרחיק אדם מן העבירה — ולסרוס נאכילה קודם זמנו, כדי שלא ינא לאכלן לאחר עמוד השחר ויתחייב כרת, וכן נקריאת שמע — לזרז את האדם, שלא יאמר: יש לי עוד שהות, ונתוך כך יעלה עמוד השחר וענר לו הזמן. והקטר חלבים דקתני הכא לא אמרונו חכמים 'עד חצות' כלל, ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוהג בלילה — כאשר כל הלילה. והכי נמי תנן בפרק שני דמגילה: כל הלילה כשר לקרית העומר ולהקטר חלבים ואזורים.

תוספות

מאימתי קורין וכו' — פירש רש"י: ואנו היכי קרינו מבעוד יום ואין אנו ממתניין לצאת הכוכבים, כדמפרש בגמרא? על כן פירש רש"י שקריאת שמע שעל המטה עיקר, והוא לאחר צאת הכוכבים. והכי איתא בירושלמי: אם קרא קודם לכן — לא יצא, ואם כן למה אנו מתפללין קריאת שמע בבית הכנסת — כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. תימא לפירושו: והלא אין העולם רגילין לקרות סמוך לשכיבה אלא פרשה ראשונה, ואם כן — שלש פרשיות היה לו לקרות! ועוד קשה: דצריך לברך בקריאת שמע שתיים לפניו ושתיים לאחריה, בערבית. ועוד: דאותה קריאת שמע סמוך למטה אינה אלא בשביל המזיקין, כדאמר בסמוך, "ואם תלמיד חכם הוא אינו צריך". ועוד קשה: דאם כן פסקינן כרבי יהושע בן לוי דאמר תפלות באמצע הקנום. פירוש: באמצע — בין שני קריאת שמע, בין קריאת שמע של שחרית ובין קריאת שמע של ערבית. ואנו קיימא לן כרבי יוחנן, דאמר לקמן: איזוהו בן העולם הבא — זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה. לכן פירש רבנו תם: דאדרבה, קריאת שמע של בית הכנסת עיקר, ואם תאמר: היאך אנו קורין כל כך מבעוד יום? ויש לומר: דקיימא לן כרבי יהודה, דאמר בפרק "תפלת השחר" דזמן תפלת מנחה עד פלג המנחה, דהיינו אחד עשר שעות פחות רביע. ומיד כשכילה זמן המנחה — מתחיל זמן ערבית, ואם תאמר: היאך אנו מתפללין תפלת מנחה סמוך לחשכה ואפילו לאחר פלג המנחה? יש לומר: דקיימא לן כרבנן, דאמרי זמן תפלת המנחה עד הערב, ואמרינן לקמן: השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר — עבד, דעבד כמר — עבד, מכל מקום קשיא: דהוי כתיבי קולי דסתרן אהרדי; שהרי מאיוה טעם אנו מתפללין ערבית מיד לאחר פלג המנחה — משום דקיימא לן דשעת המנחה כלה כדברי רבי יהודה, ומיד הוי זמן ערבית, ובזמן התפלה עצמה לא קיימא לן כרבי יהודה אלא כרבנן! על כן אומר רבינו יצחק: דודאי קריאת שמע של בית הכנסת עיקר, ואנו שמתפללין ערבית מבעוד יום — סבירא לן כהני תנאי דגמרא, דאמרי משעה שקדש היום וגם משעה שבני אדם נכנסים להסב, דהיינו סעודת ערב שבת, והיא היתה מבעוד יום, ומאותה שעה הוי זמן תפלה. וגם ראייה, דרב הוי מצלי של שבת בערב שבת, ומסתמא גם היה קורא קריאת שמע. מכל אותן הראיות משמע דקריאת שמע של בית הכנסת היא עיקר, והא דקאמר בירושלמי למה הוי קורין בבית הכנסת וכו' — אומר רבנו תם: שהיו רגילין לקרות קריאת שמע קודם תפלתם, כמו שאנו רגילין לומר 'אשרי' תחלה, ואותה קריאת שמע אינה אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. ומכאן נראה: מי שקורא קריאת שמע על מטתו שאין לברך, וגם אינו צריך לקרות אלא פרשה ראשונה.

אחרת מתוך דברי התנאים, הרי פסק ההלכה במשנה עדיף על פסקי הברייתות. מה גם שבגמרא נוקטים תמיד בשיטה הכתובה במשנתנו. כעצם ראויה היה לחשוב את שעת צאת הכוכבים משעה שנראים שלשה כוכבים בינוניים, אולם מתוך חשש שאם יקדמו מדי את הלילה הקפידו לחכות עד שיראו דוקא שלשה כוכבים קטנים. (מ"א).

יש לקרות קריאת שמע של ערבית עד חצות הלילה. אבל אם איחר זמן זה יכול לקרותה עד עלות השחר. נפסקה ההלכה כדברי חכמים במשנה. אולם מאחר שעל פי הסברו של רבן גמליאל הודו גם חכמים לדבריו כי בשעת הדחק אפשר לקרוא עד עלות השחר, נפסקה כן ההלכה. (כ"ט).

כל קרבן שורקו את דמו ביום, מותר להקטיר את הלבנו (או איבריו) כל הלילה. כדברי רבן גמליאל. (עי' תחזקה לרמב"ם, ספר עבודה, הלכות מעשה הקרבנות, פרק ד' הלכה ב')

מסורת חשיט

- א. תוספתא ברכות פ"א. ירושלמי ברכות פ"ה ה"א.
- ב. (הבטוי) תיב קדושים פ"ב. ככילתא בא פ"ה, פ"ו. שם משפטים פ"ה, פ"ח, פ"יג, פ"טו. ספרי נשא מ"ב.
- ג. מגילה ב, ב. ילקוט נחמיה התרע"ו.

דילמא [אולי] פירוש "ובא השמש" — ביאת אורו הוא, רק תחילתה של השקיעה, ומאי 'וטהר' [נמה פירוש 'וטהר'] — טהר גברא [טהר האדם] שיתכה הכהן הטמא לאחר ש ירחץ בשרו יהא כשר לאכול את התרומה (תוספתא). אם כן, שפירוש המלה 'וטהר' הוא ציווי לכהן ללכת ולהיטהר, לימא קרא: 'וטהר' [שיאמר המקרא 'וטהר'] וישתמש בכטוי חדמשמעי, ומאחר שלא נאמר בתורה כן, עלינו לומר שמאי 'וטהר' — טהר יומא [מהו 'וטהר' — טהר היום], ויהא זה כסגנון דאמרי אינשי: 'אייערב שימשא ואידכי יומא' [כמו שאומרים אנשים, כטוי עממי: שקעה השמש ונסהר היום]. במערבא, הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעו לה מיבעיא [בארץ ישראל הסברה זו של רבה בר רב שילא לא שמעה, ושאלו אותה בשאלה] האם ובה השמש — ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר — טהר יומא, או דילמא: ביאת אורו הוא ומאי 'וטהר' — טהר גברא, שניסו לברר את ההלכה מתוך הכתוב, והגיעו לספק בהבנתו, ושאלה זו הדר פשטי לה מברייתא [חזרו ופתרו אותה מן הברייתא הבאה] ששינו בברייתא שנקבעה שעת קריאת שמע 'משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הכוכבים' הרי שמע מינה [נמדד ממנה] שיש להבין כי 'ובא השמש' — ביאת שמשו הוא, ומאי 'וטהר' — טהר יומא. כפי שהגיעו לסיכום זה בבבל.

דילמא ביאת אורו — שילור השמש ניום השמיני, ויטהר האיש עלמנו נהנלת קרננותיה, ולחר יאכל. אם כן — דהאי קרא ו'טהר' לשון נזוי הוא, כינח קרא 'וטהר', מלי ו'טהר'. אדכי — לשון ענר, תפנה מן העולם השמש. מברייתא — דקתני לקמן בשוועתין 'משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, ורליה לדבר ללחם הכוכבים', שזע מינה: אין כפרתן מעכנתן. משהעני — שאין לו נר להלליק נסעודתו. סיפא דאי פליגא אמתיחין — דקתני הכא "עד שעה שעומד ליפטר מתוך הסעודה", והיינו לא כרבי אליעזר ולא כרננן ולא כרנן גמליאל, דדריש "ונשכנך" — תהלת זמן שכניה, ונזונותינתין תנן "עד סוף האשמורה הראשונה". עני וכהן — עני — כל ליליתיה, וכהן טמא לאכול בתרומה. הו שערף הוא ללחם הכוכבים. בערבי שבתות — ממהרין לסעודה, שכל מוכן. שאין ראה לדבר — שהיום כלה נזלת הכוכבים, זכר לדבר איכא. דמחשכי — ועושין מלאכה נלילה משקיעת החמה עד ללחם הכוכבים. ומקדמי — ונזכרתי, קודם היום, דלימא: יוס לא הוי עד הנן החמה, והס מקדימין מעלות השחר. דהוי כמו מהלך חמשה מילין. תא שמע דהיה לנו הלילה משמר — מדקלמא "והיום מלאכה" אלמא האי דענר מעלות השחר עד ללחם הכוכבים — ימחל הוא. חכר לדבר איכא, דכל עת מלאכה קורא הכתוב "יוסי". קא סלקא דעתך — רוב נני אלס היינו ענייס, כלומר: נני אלס נערני שנתות, וענייס ניימות החול — תד שערף הוא.

תוספות

דילמא ביאת אורו הוא — פירש רש"י: עד שירח אורו של יום השמיני. ומאי 'וטהר' טהר גברא — שיטהר האיש בהבאת קרבנותיו. ותימא לפירושו: לפרוך אההיא ד'הערלי', דהעריב שמשו אוכל בתרומה וזכר מגלן דביאת שמשו הוא? ועוד: היכי מצי למימר דמירי בוריה? דאי בוריהה הוא — הוה מצי למכתב בקרא "וחרח השמש וטהר", כמו "ממזרח השמש". או לשון ציאה כמו "השמש יצא על הארץ", ונקט בקרא "ובא השמש" — אלמא דהיינו שקיעת החמה. ועוד: דבסמוך קא מבעיא ליה האי ובא השמש אי ביאת אורו הוא, ופשיט מברייתא "זכר לדבר וכו'" — תפשוט מפתניתין: העריב שמשו אוכל בתרומה, אלמא דהיינו ביאת שמש! ויש לומר דהכי פירושו: ממאי דהאי 'ובא השמש וטהר' — ביאת שמש הוא ממש, ומאי 'וטהר' — טהר יומא, דהיינו צאת הכוכבים, דילמא ביאת אורו הוא, דהיינו תחלתה של שקיעת החמה, והוא תחלת הכנסתה בריקע ועדיין יש שהות ביום חמש מילין עד צאת הכוכבים. ומאי 'וטהר' — טהר גברא, והשתא למתניתין ד'הערלי' לא קשה מידי, דמצי למימר: העריב שמשו דהתם — היינו ביאת אורו, ואף מהתם לא תפשוט דהיינו צאת הכוכבים. משום הכי איצטריך לאתויי הכא הברייתא דצאת הכוכבים.

אם כן לימא קרא ו'טהר' — אף על גב דבכמה מקומות כתיב 'וטהר' — התם ליכא למיטעי, אבל הכא דאיכא למיטעי — הוה ליה למכתב 'ויהר'.

משעך השעני נכנס לאכול פתו במלה — תימא, עני גופיה מתי יתפלל? דהא אמרת זמן אכילתו היינו זמן קריאת שמע, וכיון שבא זמן קריאת שמע להתחיל בסעודה עד שיתפלל ברישא, כדתניא לקמן: 'וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה!' ויש לומר דזמן תפלה הוי קודם לזמן סעודה, דלאו דוקא משעני נכנס לאכול אלא פורתא מפיקרא קאמר, שעד שיכינו לו סעודתו יקרא ויתפלל.

אף-על-פי שאין ראה לדבר — ראה גמורה אינה, דהא לא מיירי התם לענין קריאת שמע.

שחלקו נאסף באסופות מיוחדות נקרא ברייתא — משניות חיצוניות. בברייתות נוסחאות חשבות רבות וחומר מענין שאינו מצוי במשנה. פשט / משפט — פתח, תרץ. כמנוח זה משתמשים לפתרונו של בעיה שאין בה קושיה לחכם מסוים או לשיטה ידועה, אלא אך קושי בהבנה או בפסק ההלכה. וכאשר קיימת ב' ע"ה — פושטים אותה בדרכים שונות. רמיניהו / הפירוש המלוני: השלכנו אותן. כאשר שני פסוקים או שני מקורות תנאיים אינם זהים זה לזה, "משליכים" מקור אחד על השני, כדי להשוות ולברר את ההבדלים. מאחר ששני מקורות תנאיים נחשבים כבעלי חשיבות שווה, אין כאן משום קושיה ממקור אחד על משנה או הוכחה סתירה פנימית, אלא רק השוואה לשם בירור הדברים. פתניתין / משפט — משנתנו. כלומר: משנה השייכת לקובץ המשניות "ששה סדרי משנה" בסידור רבי יהודה הנשיא. לא תמיד מתכונים בכניו זה דוקא למשנה המסוימת שעליה מדברים בגמרא אלא לכל משנה השייכת לששת הסדרים. לעומת זאת הברייתא היא פתניתא — משנה פתח, דברי תנאים בכללם.

דילמא ביאת אורו הוא, ומאי 'וטהר' — טהר גברא! — אמר רבה בר רב שילא: אם כן לימא קרא 'ויהר', ומאי 'וטהר' — טהר יומא. פדאמרי אינשי 'אייערב שמשא ואדכי יומא'. במערבא הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעו לה מיבעיא: האי 'ובא השמש' ביאת שמשו הוא, ומאי 'וטהר' — טהר יומא, או דילמא ביאת אורו הוא, ומאי 'וטהר' — טהר גברא? והדר פשטו לה מברייתא, מדקתני בברייתא "סימן לדבר צאת הכוכבים" שמע מינה: ביאת שמשו הוא, ומאי 'וטהר' — טהר יומא.

אמר מר: "משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן". ורמינהו: "מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה עני נכנס לאכול פתו במלח, עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו". סיפא דאי פליגא אמתיחין; רישא, מי לימא פליגא אמתיחין? — לא, עני וכהן חד שיעורא הוא. ורמינהו: *מאימתי מתחילין לקרות קריאת שמע בערבית? — משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הכוכבים. וואף על פי שאין ראה לדבר וזכר לדבר, שזאמר "ואנחנו עושים במלאכה וחציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים", ואומר "והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה". ומאי 'ואומר' — וכי תימא מפי ערבא שמשא ליליא הוא, ואינהו דמחשכי ומקדמי, תא שמע: "והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה". קא סלקא

במשנתנו נקבע זמן תחילת קריאת שמע בערב משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן". כנגד הדעה הזו מוצאת דעה אחרת (ורמינהו) מברייתא שבה נאמר: שזמן קריאת שמע בערבית משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח. ומבררים אם קיימת כאן מחלוקת, או שאלה הגם רק אופני התבטאות שונים. סיפא [הסוף] של הברייתא, הקובעת את סוף זמן קריאת שמע בשעה שעומד העני מתוך סעודתו ודאי פליגא אמתיחין [ודאי חלוקה על משנתנו] שודאי שאין סעודת העני נמשכת עד סוף האשמורה. אולם ביחס לרישא [ההתחלה] בברייתא, מי לימא פליגא אמתיחין? [האם לומר: חלוקת היא על משנתנו?], מיד דוחים הנחה זו: לא, עני וכהן חד שיעורא הוא [עני, כלומר זמן תחילת אכילתו של העני, ו-כהן, הזמן בו נטהר הכהן לאכול בתרומה, שיעור אחד הם]. כדי לברר את הנושא מביאים עוד פקוד תנאי מן התוספתא ושם גותן רבי מאיר שיעור אחר להתחלת זמן קריאת שמע בלילה משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות. ואילו דעת חכמים היא כמשנתנו — משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן. והוא צאת הכוכבים. ואף על פי שאין ראה לדבר ששעת צאת הכוכבים היא תחילת הזמן לקריאת שמע של ערבית, לכל הפחות יש זכר לדבר — שצאת הכוכבים נחשבת כרגיל תחילתו של הלילה כי כאשר מספר נחמיה על בנין החומה נאמר "ואנחנו עושים במלאכה וחציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים" (נחמיה ד, טו) ואומר עוד "והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה" (שם, טז), הרי שהיום מסתיים עם צאת הכוכבים, עוד לפני שדנים בהשוואת המקורות, מבררים תמיהה מסוימת בלשון התוספתא. בהוכחתם מן המקרא אין חכמים מסתפקים בפסוק אחד, אלא מוסיפים עוד ואומר... אך לכאורה אין צורך בתוספת זו שהרי כל ההוכחה מצויה כבר בפסוק הראשון, ואם כן מאי 'ואומר' [לשם מה מוסיפים 'ואומר'?] ומשיבים: שבפסוק הראשון לבדו לא די, לפי שאפשר להקשות וכי תימא: מצי ערבא שמשא ליליא הוא, ואינהו דמחשכי ומקדמי [ואם תאמר: משעה ששוקעת השמש לינה הוא, והם המחשכים ומקדמים] שמשום חשיבות העבודה עבדו גם בלילה, על-כן מביאים את הפסוק "והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה" כהוכחה שהזמן בין עלות השחר לצאת הכוכבים נקרא בפירוש "יום", כדי להשוות את שלש השיטות בקביעת זמן תחילת קריאת שמע, הועלתה מתחילה השערה [קא סלקא דעתך — ענה

קיינים אברי אינשי / אומרים אנשים, בני אדם. כך מציינים פתגם עממי, או כפי שגור כפי העם. יש בתלמוד אמרות רבות מפי העם הכאות להסביר צורות לשוניות נדירות, רעיונות חדשים או עובדות מן החיים היום-יומיים. מערבא / הפירוש המלוני: המערב. המשכעות: ארץ ישראל. מאחר שחכמי התלמוד הבבלי חיו בכלל שואי מורחה של ארץ ישראל קראו ארץ פ"ר ב"א — המערב. בתקופות מאוחרות יותר הבחינו בין מנהגי ארץ ישראל, 'מערבא', לבין מנהגי בבל ה, 'מדינאחאי' = מרחיים. לא שמיע להו / כטוי זה פעמים שמשוטו כמשמעו — שלא שמעו ולא ידעו הלכת זו. אולם קיב פשרים זאת (אדרת אליהו) כמקומות אחרים מוכוון של: לא החזיקו בסברה זו, לא קבלו דעה זו. ברייתא / משכעו — חיצונה, כלומר: משניות חיצוניות. כאשר ערך רבי את המשנה הוצרך להשאיר חומר רב מאד מספרות התנאים ומתורתם פתוך לפסגרת המשנה. החומר הזה

משעה שקדש היום בערבי שבתות — היינו זין השמשות, ספק יוס ספק לילה, וכיון דספק הוא — קדש היום ונספק. משעה שהכהנים טובלים — היינו קודם זין השמשות, כדי שיהא להם קודם זין השמשות הערצ שונש. והכי אמרינן "צננה מדליקין" דזמן הטבילה קודם זין השמשות ונעט. והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים — רזי יהורה לטעמיה, דאמר "צננה מדליקין": זין השמשות, כדי ונהלך הני וייל קודם לאלת הכוכבים קרוי זין השמשות, והוי ספק. הלכך טבילה דנוקוני הכי — מנעוד יום הוא, ולא זמן שכיבה הוא. ולקמן מפרש מחי אהדר ליה רזי מאיר. נכנסין להסב — אית דאמרי ניתות החול, ואית דאמרי נשנתות. מכל מקום נלומר הוא (לכולם). והי מנייהו מאוחר — (לכולם) דעני או לכהן. הכי נרסין: אי סלקא דעתך דעני קודם, רבי חנינא היינו רבי אליעזר זין השמשות דרזי יהורה מנהלך חני מיל לפני לאלת הכוכבים, ורזי יוסי כהרף עין לפני לאלת הכוכבים, ורזי מאיר כרזי יוסי סנר ליה, וכי טביל מקמי הכי — סמוך לתשכה הוא, וזמן שכיבה קרינן ציה.

תוספות

ואי סלקא דעתך דעני קדים רבי חנינא היינו רבי אליעזר — ולא מצי למימר דעני קדים לקדוש היום, או קדוש היום קדים לשעורא דעני, ולא מסתברא לחלק כל כך בשעורי זמן שכיבה דכל זמנים הללו אית ביה. אמר ליה רבי יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים — תימא, תיקשי ליה לנפשיה, שהרי פלג המנחה מבעוד יום היא, והוא אומר: מיד כשיעבור פלג המנחה הוי זמן תפלת ערבית! ויש לומר: דלדידיה לא קשיא. ולא דריש 'בשכבך ובקומך', אבל לרבנן דדרשי — קשיא, דאינו זמן שכיבה.

השמשות דרבי יוסי קא אמינא. ודאמר רבי יוסי: בין השמשות כהרף עין. זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו.

דעתך ד'עני' ו'בני אדם' חד שעורא הוא, ואי אמרת 'עני' ו'כהן' חד שעורא הוא — חכמים היינו רבי מאיר! אלא שמע מינה: עני שעורא לחוד וכהן שעורא לחוד! לא, 'עני' ו'כהן' חד שעורא הוא, ו'עני' ו'בני אדם' לאו חד שעורא הוא. — ו'עני' ו'כהן' חד שעורא הוא? ורמינהו: מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין? — משעה שקדש היום בערבי שבתות, דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר: משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן. רבי מאיר אומר: משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן. אמר לו רבי יהודה: והלא פהנים מבעוד יום הם טובלים! רבי חנינא אומר: משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. רבי אחא, ואמרי לה רבי אחא, אומר: משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב. ואי אמרת 'עני' ו'כהן' חד שעורא הוא — רבי חנינא היינו רבי יהושע! אלא לאו שמע מינה: שעורא דעני לחוד, ושעורא דכהן לחוד, שמע מינה. הי מנייהו מאוחר? — מסתברא דעני מאוחר, דאי אמרת ד'עני' מוקדם — רבי חנינא היינו רבי אליעזר אלא לאו שמע מינה ד'עני' מאוחר, שמע מינה.

ב אמר מר: "אמר ליה רבי יהודה: והלא פהנים מבעוד יום הם טובלים". שפיר קאמר ליה רבי יהודה לרבי מאיר! — ורבי מאיר, הכי קאמר ליה: מי סברת דאנא אבין השמשות דידך קא אמינא? אנא אבין השמשות דרבי יוסי קא אמינא. ודאמר רבי יוסי: בין השמשות כהרף עין. זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו.

על דעתך שהומן בו אוכל 'עני' את סעודתו כרגיל, והומן, שבו אוכלים 'בני אדם' סתם את סעודתם ליל שבת חד שיעורא הוא, כיון שבשני המקרים חפצים להקדים ככל האפשר את זמן הסעודה משום שאין רוצים [או יכולים] להדליק נרות נוספים להאיר בשעת האוכל. אולם, אי אמרת 'עני' ו'כהן' חד שיעורא הוא [אם אומר אתה: ש'עני' ו'כהן' שיעור אחד הם] מכאן שחכמים היינו רבי מאיר, ומה היא אפוא המחלוקת ביניהם? על כן יש לדחות את מה שאמרנו, אלא, שמע מינה: 'עני' שיעורא לחוד ו'כהן' שיעורא לחוד [למד ממנה: 'עני' הוא שיעור לחוד, ו'כהן' שיעור לחוד]. אולם דברים אלה היו מבוססים רק על הנחה כי 'עני' ו'בני אדם' והים הם, ואפשר לדחות את המסקנה הזו: לא, נשאר את הדברים כפי שאמרנו מקודם ש'עני' ו'כהן' חד שיעורא הוא, ודוקא 'עני' ו'בני אדם' לאו חד שיעורא הוא [אינו שיעור אחד], ודעת התנא בברייתא וזה לשיטת שאר התנאים, ורק ר' מאיר לבדו חולק עליהם.

אפשר איפוא להניח ש'עני' ו'כהן' הגם שיעור אחד, על כן מובאת ברייתא נוספת, שבה עוד שיטות בקביעת זמן קריאת שמע. ר' אליעזר מקדים את זמן הקריאה לשעת כניסת השבת, דעת ר' יהושע היא כמשנתנו, ר' מאיר מכיב גם הוא דעה, שאינה וזה לדעתו בתוספתא שתחילת זמן קריאת שמע היא עוד לפני שנטהרו הכהנים, אלא בשעה שהם טובלין לאכול בתרומתן, ועל דעת זאת מתקיף אותו ר' יהודה: כיצד אפשר לקבוע קריאת שמע של ערבית עם טבילת הכהנים, הרי כהנים מבעוד יום הם טובלים כדי שבהגיע הערב [שהוא תחילת היום הבא] יהיו כבר טהורים, ואם עליהם להמתין כל שעת הדוממים, עד הלילה — כיצד אפשר לקרוא לזמן זה לילה? ר' חנינא סבור שהומן הוא כשהעני אוכל פתו במלח. ואילו ר' אחא [ואמרי לה — ויש אומרים] ר' אחא מכיב דעה נוספת: משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב בימות השבוע, ולענייננו אי אמרת 'עני' ו'כהן' חד שיעורא הוא, ר' חנינא היינו ר' יהושע [אם אומר אתה ש'עני' ו'כהן' שיעור אחד הם דעת ר' חנינא ושיעורא ד'עני' לחוד ושיעורא ד'כהן' לחוד האם לא תלמד ממנה ששעור 'עני' לחוד ושעור 'כהן' לחוד]. ומאחר שאין כל ערעור להוכיח זו הפעם, מסכימים: אכן שמע מינה [למד ממנה]. ולאחר שהחלטה כי שני שעורים אלה שונים הם, ראוי לברר הי מנייהו מאוחר? [איהו מהם מאוחר?] התשובה היא כי מסתברא ד'עני' מאוחר [מסתבר ש'עני' מאוחר] שכן אי אמרת דעני מוקדם [אם אומר אתה ש'עני' מוקדם] אי אפשר להקדים שיעור אחד לשיעורו של ר' יהושע אלא אם כן מחזיקים בשיטה שהלילה מתחיל עם השקיעה, ואו ר' חנינא היינו ר' אליעזר. אלא לאו שמע מינה: ד'עני' מאוחר [אלא, למד ממנה: ש'עני' מאוחר] ומסיימים: אכן, שמע מינה [למד ממנה].

ב זמן קריאת שמע של ערבית לר' מאיר הוא משעה שטובלים הכהנים. על כך אמר לו ר' יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים, והרי שפיר קאמר ליה רבי יהודה לרבי מאיר [יפה אמר לו ר' יהודה לר' מאיר], ומה יענה על כך ר' מאיר? תשובת ר' מאיר קשורה במחלוקת יסודית בקביעת תחילת הלילה. לאחר השקיעה מתחילה שעת דמדומים, שאינה לא יום ולא לילה, וקיימת מהלוקת תנאים בקביעת שיעורו המדויק של זמן מסופק זה הקרוי בין השמשות. לדעת ר' יהודה [וגם חברו ר' נחמיה, החולק עליו בפרטים] נמשך זמן זה שעה ארוכה לאחר שקיעת החמה, ואילו ר' יוסי סבור כי "בין השמשות" הוא קטע פגוש של זמן, החל מיד לפני צאת הכוכבים, שהיא תחילת הלילה. ר' יהודה הקשה על ר' מאיר, שמאחר שהכהנים טובלים לפני בין השמשות, ועד ללילה עליהם לחכות עוד שעה ארוכה, הרי שהטבילה היא ביום ממש. על כך עונה ר' מאיר מי סברת דאנא אבין אשמשות דידך קאמינא? אנא אבין השמשות דר' יוסי קאמינא [האם סבור אתה שעל בין השמשות שלך אומר אני את דברי, אני על בין השמשות של ר' יוסי אמרת] ולדעתו [לשיטתו] בין השמשות כהרף עין, זה — הלילה נכנס וזה — היום יוצא, ואי אפשר לעמוד עליו מפני קטנותו, והשעה שהכהנים טובלים בה [לשיטה זו] הרייה בלילה כרגעים הסמוכים לצאת הכוכבים.

המקור	החכם	השיטה	הסימן בגמרא
משנה	ר' אליעזר	משעה שקדש היום בערבי שבתות	'כהן'
ברייתא	ר' יהושע	משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומה	'עני'
תוספתא	ר' מאיר	משעה שהכהנים טובלים	'בני אדם'
	ר' חנינא	משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח	
	ר' אחא	משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב	'כהן'

המקור	החכם	השיטה	הסימן בגמרא
משנה	ר' אליעזר	כשהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן	'כהן'
ברייתא	ר' יהושע	כשהעני נכנס לאכול פתו במלח	'עני'
תוספתא	ר' מאיר	משבני אדם נכנסים לאכול פתם בערבי שבתות	'בני אדם'
	חכמים	משהכהנים זכאין לאכול בתרומתן	'כהן'

ההוכחה הראשונה הייתה והי 'עני' ו'בני אדם', וממילא הכרחית חלוקה בין 'עני' ו'כהן'. הדחייה הייתה המרה בין 'עני' ו'בני אדם' ולכן אפשר יהיה 'עני' ו'כהן'.

עני ומהו חד שיעורא הוא / סברה זו מבוססת על אחת משיטות היסוד של המחשבה התלמודית: "שלא להרבות במחלוקת". בכל מקרה שאך אפשרי הדבר, מראים כי ההבדלים הנראים לעין הם הבדלי בטוי בלבד, וגם כאשר ברור כי קיימת מחלוקת, מנסים לקרב את דעותיהם של החולקים זו לזו כמדת האפשר. כביעת זמני קריאת שמע / קביעת זמני הקריאה אשר כל החכמים מנסים לתת בה סימנים שונים, מעוררת את השאלה: מפני מה לא השתמש אף אחד מהם בהגדרת זמן קריאת שמע על פי השעות (וכפי שנראה להלן השתמשו בשעות לצרכי מדידת הזמן). טעם הדבר אינו רק נדירותם של השעונים בימים ההם, אלא יתר על כן: הרצון להצמיד את זמני-הקריאה לדברים המשתנים והולכים עם שנויי אורך היום והלילה, ואילו קביעת זמן על ידי שעות איננה נגישה עד כדי תאום עם שעות ה"שכיבה" וה"קיימה" שבכל עת ועת.

מסורת הש"ס
ד. שבת לר. ב. ג. נדה נג. א.
נדרסות
פכי ערבא וכו'. בכתיים:
מקלות השחר לאו ימכא
וסכי איקרב שמשא לילה
הוא וכשום בנין בית הספר
דש ספרמי ומחשבי.
עני ובני אדם וכו'.
בכתיים: רבני אדם בערבי
שבתות היינו עניים.

מסורת השי"ס

א. עירובין ל, א. מנחות יז, א.

גריסות

עד שלש שעות... ארבע שעות. בכתי"מ: עד רביעית הלילה... עד שלישית הלילה.

איכא שלש כשמונה ברקיע וכו'. בכתי"מ וכן גם ברא"ש: ומילתא אנכא זורחיה קא משביט לו, כי היכי דאיכא שלש כשמונה ברקיע (= ודבר בדרך אנכא כשמיע לנו: כמו שיש שלוש משמרות כארץ כד' יש שלש משמרות ברקיע). ויש גורסים ברא"ש (והוא עפ"י רש"י כאן) להפוך:

יבטא הוא. בע"י ובכתי"מ: צטרא הוא.

הריים

מנין האשכורות האשכורות הנז, כפי ששמן מורה עליהן, חלוקת משמרות הצבא בשעות הלילה. למחלוקת רבי נתן ורבי (להלן ג. ב.) בענין זה היה בסיס בחי המצוי אצל הרומאים היתה חלוקת ליל Vigiliae ומשום שהיו שתי שעות אלה קיימות, צידד היה לברר מן המקרא כיצד היתה חלוקת המשמרות בישראל בימי קדם.

א. בברייתא האחרונה הוזכרה דעת ר' מאיר שזמן קריאת שמע — מומן שהכהנים טובלים, ובתוספתא אמר כי זמנה הוא משעה שבני אדם נכנסים לאכול בערבי שבתות, ואם כן קשיא דר' מאיר אר"י מאיר [קשה מר' מאיר על ר' מאיר] ומשיבים: תרי תנאי אליבא דרבי מאיר [שני תנאים לשיטת ר' מאיר], שני תנאים תלמידי ר' מאיר חולקים בשאלה זו וכל אחד מהם ייחס לרבו דעה אחרת.

א. קשיא דרבי מאיר אדרבי מאיר! — תרי תנאי אליבא דרבי מאיר. קשיא דרבי אליעזר אדרבי אליעזר! — תרי תנאי אליבא דרבי אליעזר. ואיבעית אימא: רישא לאו רבי אליעזר היא.

ב. "עד סוף האשכורה". מאי קסבר רבי אליעזר? אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה — לימא עד ארבע שעות! ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה — לימא עד שלש שעות! — לעולם קסבר שלש משמרות הוי הלילה והא קממשמע לן: דאיכא משמרות ברקיע ואיכא משמרות בארעא, דתנאי: רבי אליעזר אומר: שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג בארי, שנאמר: "ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו", וסימן לדבר: משמרה ראשונה — חמור גוער, שניה — כלבים צועקים, שלישית — תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה. מאי קא חשיב רבי אליעזר? אי תחלת משמרות קא חשיב, תחלת משמרה ראשונה סימנא למה ליי? אורתא הוא! אי סוף משמרות קא חשיב — סוף משמרה אחרונה למה לי סימנא? יממא הוא! — אלא: חשיב סוף משמרה ראשונה ותחלת משמרה אחרונה ואמצעית דאמצעייתא. ואיבעית אימא כולהו סוף משמרות קא חשיב, וכי תימא: אחרונה לא צריך, למאי נפקא מינה — למיקרי קריאת שמע למאן דנגי בבית אפל ולא ידע זמן קריאת שמע אימת, כיון דאשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו — ליקום וליקרי.

ברקיע ויש משמרות בארץ] שגם בעולם העליון [הרקיע] וגם בעולמנו יש חלוקה טבעית כזו של הלילה. כפי ששינוי בברייתא בשם ר' אליעזר: ששלש משמרות בלילה, ובכל משמר שואג הקדוש ברוך הוא כארי — מצער וזכרון חורבן המקדש. את הדמיון הזה בונה הוא על הפסוק: "ה' ממרום ישאג, וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו. היוד כדורכים יענה אל כל יושבי הארץ" (ירמיהו כה, ל), ולפי שנוכר שלש פעמים "שאג" מרמז הדבר לשלש שאגות. וסימן לדבר לחילוקי משמרות שלמעלה, שינויים גם בעולמנו — במשמרה ראשונה התחמור גוער, בשניה נובחים [צועקים] הכלבים, ובשלישית כבר מתחילים האנשים להתעורר, ותינוק יונק משדי אמו, ואשה מספרת [משוחחנת] עם בעלה.

קשיא דרבי מאיר אדרבי מאיר — לעיל אומר: משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן צערני שבתות, והוא שיעור מחזור משל כהן, והכא אומר: משעת טבילה, שהיא קודם זמן השמרות. קשיא דרבי אליעזר — דמתניתין. לאו רבי אליעזר היא — והא דמתניתין. ואיבעית אימא רישא — דמתניתין. לאו רבי אליעזר היא — אסוף דקתני 'דברי רבי אליעזר' — אסוף הזמן קאי, דקאמר עד סוף האשכורה הראשונה, ופליגי רבנן עליה, ואמרי "עד חצות". דרבי אליעזר דריש 'בשכנך' — זמן התחלת שכיתה, שבני אדם הולכים לשכנך, זה קודם וזה מאוחר. ורבנן דרשי — כל זמן שכיתה, דהיינו כל הלילה, אלא שעשו סייג לדבר ואמרו עד חצות. ורבנן גמליאל לית ליה ההוא סייג. מאי קסבר כו' — הוה ליה לומר זמן הניכור. אי קסבר — דפליגי תנאי לקמן זהא מלתא, איכא מתן דאמר: "שלוש משמרות הוי הלילה", נמשמרות ענודת המלאכים ושיר שלהם נחלק לשלוש חלקים, ראשונה לכת אחת, שניה לכת אחרת, שלישית לכת שלישית. ואיכא מתן דאמר "ארבע משמרות הוי הלילה". והא קא משמע לן — כשנתן לך סימן זמן הקריאה נסוף האשכורה ולא פירש לך סימן מפורש — למדך שיש היכר לכל אדם בדבר, כי היכי דליכא ברקיע. ישאג שאוג ישאג — הרי שלשה. ואשה מספרת עם בעלה — כבר הגיע קרוב ליום, ונגי אדם מתעוררים משינתן, והשוכבים יחד מספרים זה עם זה. מאי קא חשיב — הרי סימנים הללו נתנו לנמשרות הארץ, היכן נתנו, נתחלת האשכורות ולו נסופן? אורתא הוא — זאת הכוונה.

א. קשיא דרבי מאיר אדרבי מאיר — דלא מצי למימר בשעה שבני אדם נכנסין וכהן חד שעורא הוא. דאם כן — רבי מאיר היינו רבי אחאי. שפירוש רש"י שפירש: שרוב בני אדם נכנסין להסב, דהיינו בערב שבת. [וגם כן] לא מסתברא למימר דבני אדם מסתברא למימר דבני אדם מסתברא למימר דבני אדם נכנסין להסב, דהיינו בערב שבת. קשיא דרבי אליעזר אדרבי אליעזר — דלא מצי למימר משקד היום וכהנים נכנסין לאכול בתרומתן חד שעורא הוא. דאם כן — רבי אליעזר היינו רבי יהושע.

תוספות

למאן דנגי בבית אפל — והלא רבי אליעזר בעי עד שיכיר בין תחלת לכתרי בקריאת שמע של שחריתו ויש לומר: מכל מקום, כיון שידע מתי יעלה עמוד השחר, קודם שיקום ויזמן עצמו, כבר הגיע אותו עת.

קא חשיב [מה מנה] ר' אליעזר בסימנים אלה, אי תחלת משמרות קא חשיב [אם תחילת המשמרות הוא מונה] הרי תחילת משמרה למה לי? הרי תחילת משמרה זו היא עם הלילה אורתא הוא [ערב הוא] ואין צורך בסימנים מיוחדים. ואם נאמר סוף משמרות קא חשיב אף אז סוף משמרה אחרונה למה לי סימנא? יממא הוא [למה לי סימן? יום הוא!] ואין צורך בסימן נוסף. ומשיבים אלא יש להבין את הסימנים שחשיב סוף משמרה ראשונה ותחילת משמרה אחרונה ששתיהן צריכות לסימן ובמשמרה האמצעית נתן סימן לאמצעית דאמצעיתא [אמצע המשמרה האמצעית]. או איבעית אימא [אם תרצה אמור] לעולם סוף משמרות קא חשיב, וכי תימא [לעולם, סוף משמרות חשב, ואם תאמר] אחרונה לא צריך סימן מיוחד, שהרי יום הוא — בכל זאת יש ערך לסימן, למאי נפקא מינה אפל ואינו יודע זמן קריאת שמע מתי הוא], שהישן בבית אפל אינו רואה את תחילת אור היום, ולכן ניתן לו סימן, כיון שאשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו כבר נסתימה האשכורה בלילה — ליקום וליקרי [יקום ויבטא] קריאת שמע. הארה פנימית לדברי ר' אליעזר מוצאים אנו בדברים שאמר

הדברים כמצב מיוחד (כפי שישן בבית אפל) כמיוחד כשאין זה כהתאם לשיטת ר' אליעזר עצמו בקריאת שמע של שחרית (תוספות). מטעמים אלה, וגם מתוך המשכס של דברי הגמרא, היו מפרשים רבים שפרשו את הסימנים הללו כסימנים סמליים לשלביה השונים של הגלות, המשולה ללילה.

אורח ההלכה

כנגד חלוסי המשמרות שלמעלה. כהם שואג הקדוש ברוך הוא על חורבן הבית, ראוי ליראי ה' בשעות אלה שהן שעות רצון וזכרון להתחנן לפני ה' על גלות ישראל. כאמור "קמי רוגי כלילה לראש אשכורה" (איכה ב, יט).

עיונים
אשכורות — האשכורות — המשמרות הם חלקי הלילה בהתאם לחלוסייה של המשמרות השונים. בין משמרות המחנות הצבאיים, ובין (כרשיי) משמרות המלאכים האומרים שירה ברמז. אולם מאחר שלא היתה צור מסורת משמרות זו בשמוש בפועל, נשארה המלה רק כבטוי סיוסי שצריך לראות בו משמעות מיוחדת שבהדגשה.

סימני המשמרות / אין לומר שסימני המשמרות הם דוקא ברנע מסוים אחד אלא נמשכים הם, לסירוגין, במשך כל זמן המשמרות. ומשום כך היה מקום לברר מה הוא הזמן בו סימנים אלה בולטים ביותר. (פנ"י).

ואיכתיא אימא: כוליה זכוי / ניתן תרוץ נוסף זה משום נקודת התורפה שבתרוץ הראשון שכן קשה להגות שסימני האשכורות ינתנו בצורה כל כך לא אחידה — לסוף משמרה אחת לתחילת השנית וכו'. ומצד שני גם ההסבר השני אינו מספק לחלוטין, שכן הוא עשירי את